

Van Doornlezing 2012

Opleiding als scheidslijn

Van oude en nieuwe
maatschappelijke breukvlakken

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Oratie 21 juni 2012

Prof.dr.mr. Mark Bovens

Opleiding als scheidslijn

Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken

Prof.dr.mr. Mark Bovens

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt
van bijzonder hoogleraar
in het kader van de prof.dr. J.A.A. van Doorn leerstoel
aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen
Erasmus Universiteit Rotterdam, op 21 juni 2012

Colofon

Opleiding als scheidslijn
Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken
Prof.dr.mr. Mark Bovens, 21 juni 2012
978-90-75289-00-8

Oplage:
500

Productiebegeleiding:
Interne & Externe Communicatie FSW

Vormgeving en druk:
B&T Ontwerp en advies (www.b-en-t.nl)

Eerste oratie
prof.dr. J.A.A. van Doorn
wisselleerstoel

Van Doornlezing 2012

Jacques van Doorn Fellowship

De prof.dr. J.A.A. van Doorn leerstoelhouder is als Jacques van Doorn Fellow verbonden aan het Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS). Het Jacques van Doorn Fellowship is ingesteld om het belang van prof.dr. J.A.A. van Doorn voor de Nederlandse sociologie te benadrukken, en is een eerbetoon aan de geestelijke onafhankelijkheid die zijn werk kenmerkt.

De Jacques van Doorn Fellow richt zich tijdens zijn verblijf op het NIAS op een onderzoeksproject dat is gerelateerd aan de sociologie van beleids- en bestuursvraagstukken, een discipline waarvan prof.dr. J.A.A. van Doorn een belangrijke grondlegger was.

NIAS faciliteert en stimuleert toponderzoek in de geestes-, gedrags-, en maatschappijwetenschappen. Internationale kennisuitwisseling en interdisciplinaire samenwerking staan daarbij centraal. Naast individuele fellows kent het NIAS multidisciplinaire themagroepen, geco-sponsorde fellowships en een subsidieprogramma voor workshops.

Het NIAS is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Jacques van Doorn was sinds 1969 lid van de KNAW.

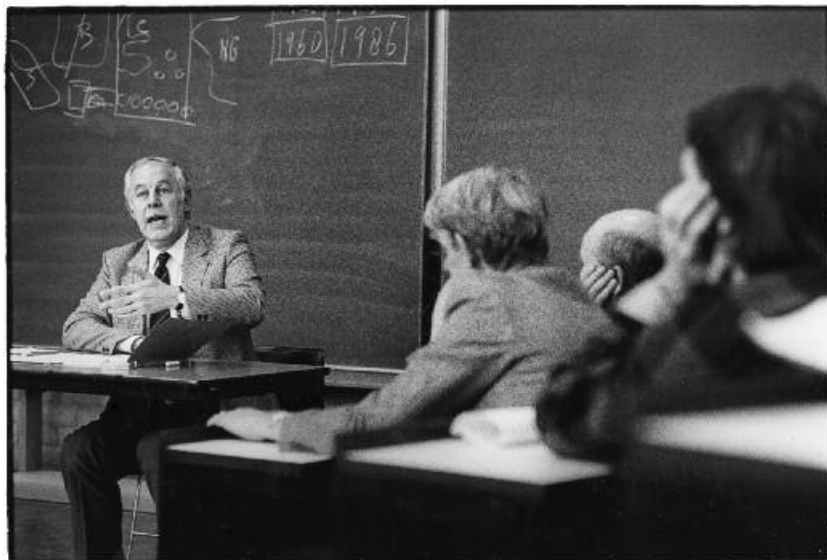
Prof.dr. J.A.A. van Doorn wisselleerstoel

De prof.dr. J.A.A. van Doorn leerstoel is een eerbetoon aan professor Jacques van Doorn, grondlegger van de opleiding Sociologie en vele jaren decaan van de Faculteit der Sociale Wetenschappen (FSW) bij de toenmalige Nederlandse Economische Hogeschool, nu Erasmus Universiteit Rotterdam.

Van Doorn was een van de grootste Nederlandse sociologen van na de Tweede Wereldoorlog. De invloed van Jacques van Doorn op de Nederlandse sociologie en in het bijzonder op de Rotterdamse sociologie was groot. Hij overleed op 14 mei 2008. De wisselleerstoel is ingesteld door de decaan van de FSW en de vakgroepen Sociologie en Bestuurskunde, in samenwerking met het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS) in Wassenaar.

De wisselleerstoel is een eerbetoon voor de vele verdiensten van Jacques van Doorn voor de Erasmus Universiteit Rotterdam en daarbinnen de FSW.

www.eur.nl/fsw/vandoornleerstoel

Fotograaf: Levien Willemsse

Opleiding als scheidslijn

Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken

*Dames en heren,
meneer de rector,*

‘Er is een mythe aan het ontstaan in de Nederlandse sociologie. (...) Het suggestieve beeld van de ongeschoolde als vreemde in onze burgerlijke samenleving is een eigen leven gaan leiden en wordt links en rechts zonder veel critiek geaccepteerd. Men krijgt soms zelfs de indruk, dat de gretigheid waarmee de theorie van de ongeschoolde arbeider wordt ingehaald, is terug te voeren op een, misschien nauwelijks bewuste, psychische behoefte in onze genivelleerde samenleving tenminste nog één duidelijk aanwijsbare groep underdogs te hebben, die men buiten het samenzijn der “burgers” weet.’ (Van Doorn 1954: 7).

Dit zijn de eerste zinnen van het eerste boek van Jacques van Doorn. Het verscheen in 1954. Hij was toen nog niet gepromoveerd, laat staan professor. De titel van het boek luidde: *De proletarische achterhoede: een sociologische critiek*. Het was een wat uit de hand gelopen, zeer kritische boekbespreking van de in 1952 verschenen dissertatie van J. Haveman – kom daar nu nog maar eens om, de hedendaagse promovendus mag al blij zijn als zijn dissertatie überhaupt ergens geciteerd wordt. Haveman had het gewaagd om te stellen dat er in ons land een sterke sociale scheidslijn bestond tussen ongeschoolde en geschoolde arbeiders en dat die scheiding principieel was en zich op alle levensterreinen uitte. Deze boude stelling was de jonge Van Doorn – hij was pas 29 – in het verkeerde keelgat geschoten en hij besteedde meer dan 100 pagina’s aan het weerleggen van het bestaan van die scheidslijn door te laten zien dat de sociale werkelijkheid van de arbeidersklasse beduidend gedifferentieerder was dan Haveman deed voorkomen.¹

¹ In 1984 is deze controversie gereconstrueerd door Frank Bovenkerk (1984), die heel wat milder over het proefschrift en de persoon van Haveman oordeelde dan Van Doorn.

Bijna vijftig jaar later, in 2000, in zijn laatste publicatie over de betekenis van de sociale wetenschappen, was Van Doorn minder zeker van zijn zaak. Met het verdwijnen van de verzuiling en de industriële samenleving waren volgens hem vrijwel alle klassieke vraagstellingen en indelingen van de sociale wetenschappen achterhaald:

‘Oude en goed herkenbare sociale categorieën zijn versplinterd. Standen en klassen zijn uiteengevallen (...). Allerlei andere groeps-onderscheidingen zijn diffuus geworden: verschillen tussen de seksen, tussen leeftijdsklassen, tussen werkende en niet-werkenden, tussen stedelingen en plattelanders, tussen legale en illegale inwoners. (...) Veel oude scheidslijnen zijn vervaagd: tussen publiek en particulier, politiek en economisch, religieus en seculier’. (Van Doorn 2000: 34, 37)

Dames en heren, tegen de achtergrond van deze twee citaten, één van de jonge en één van de oude Van Doorn, zult u begrijpen dat ik vandaag met enige schroom deze eerste Van Doornlezing de titel heb meegegeven: Opleiding als scheidslijn.

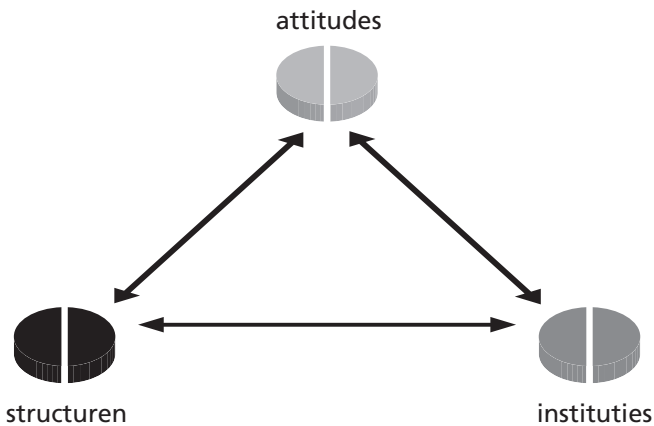
De stelling die ik vanmiddag wil onderzoeken is of er, in weerwil van Van Doorns constatering uit 2000, in de informatiemaatschappij wel degelijk nieuwe, of althans nieuw zichtbare, scheidslijnen of zelfs breukvlakken vallen te onderscheiden. Ik richt me daarbij specifiek op de vraag in hoeverre verschillen in opleidingsniveaus aan de basis liggen van meer structurele sociale en politieke tegenstellingen.

1. Centrale begrippen

Tegenstellingen, scheidslijnen en breukvlakken

Voor we gaan kijken wat er aan empirisch materiaal is, sta ik eerst stil bij de centrale begrippen die ik hanteer. Wat versta ik onder scheidslijnen en breukvlakken? Als bestuurskundige met een achtergrond als politicoloog, sluit ik aan bij het begrip ‘cleavage’ zoals dat door de politicologen Stefano Bartolini en Peter Mair (1990), op basis van het werk van Lipset en Rokkan (1971) is ontwikkeld. Zij onderscheiden drie verschillende soorten van maatschappelijke tegenstellingen. Allereerst *sociale* tegenstellingen: is er in de samenleving sprake van duidelijk te onderscheiden sociale groepen? In de tweede plaats *normatieve* tegenstellingen: is er sprake van verschillende attitudes, opvattingen en politieke preferenties tussen deze groepen? En vervolgens *institutionele* tegenstellingen: organiseren deze maatschappelijke groepen zich in aparte maatschappelijke en politieke instituties, zoals bijvoorbeeld verenigingen en politieke partijen?

Figuur 1: Drie soorten tegenstellingen

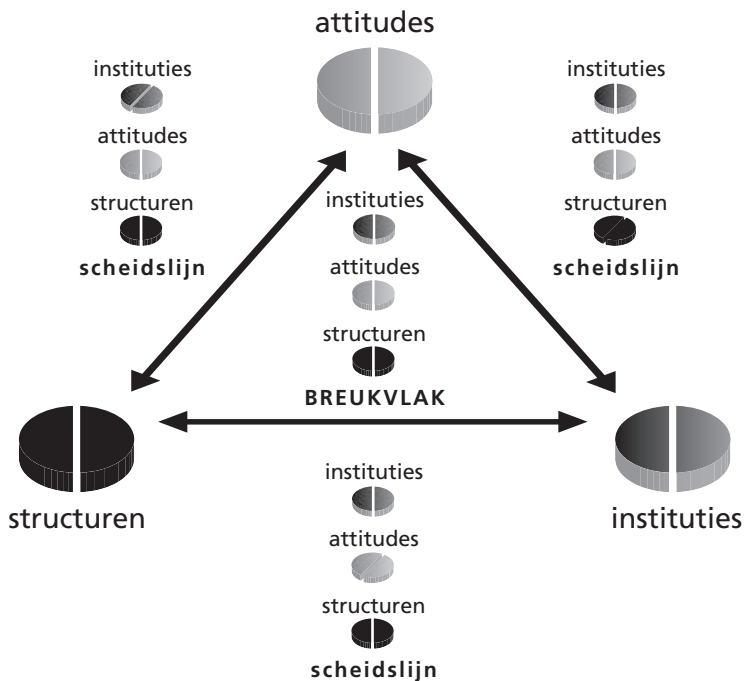

Op basis van deze drie elementen, sociale structuren, attitudes en instituties, kun je verschillende gradaties in maatschappelijke tweedelingen onderscheiden (Deegan-Krause 2007). De meest lichte vorm van maatschappelijke tweedeling is die waarbij er alleen sprake is van één element, bijvoorbeeld van duidelijk te onderscheiden sociale groepen. Dit noem ik een *tegenstelling*. Wanneer er sprake is van het samenvallen van twee tegenstellingen, wanneer bijvoorbeeld een sociale tegenstelling samenvalt met duidelijke verschillen in politieke preferenties en waardenpatronen, is er sprake van

een *scheidslijn*. Hier zijn drie verschillende combinaties mogelijk: een situatie waarbij gescheiden sociale groepen ook andere opvattingen hebben ontwikkeld, één waarbij ze geen duidelijke andere opvattingen hebben, maar zich wel apart organiseren, en één waarbij er in de samenleving een duidelijke tegenstelling is in opvattingen, die ook tot uitdrukking komt in het politieke landschap, zonder dat er sprake is van onderliggende sociaal gescheiden groepen.

Wanneer alle drie de elementen samenvallen en er sprake is van aparte sociale groepen, met gescheiden attitudes en opvattingen, die ook nog eens zijn terug te vinden in aparte maatschappelijke organisaties en partijen, spreek ik van een maatschappelijk *breukvlak*. Deegan-Krause (2007) noemt dit een ‘full cleavage’.

Figuur 2: Scheidslijnen en breukvlak (gebaseerd op Deegan-Krause 2007)

Dergelijke maatschappelijke breukvlakken zijn zeldzaam. In ons land was het meest duidelijke breukvlak natuurlijk dat van de verzuiling. Gedurende een groot deel van de vorige eeuw vormden Katholieken, Protestanten en seculieren duidelijk te onderscheiden sociale groepen met specifieke waardenpatronen en opvattingen en eigen sociale en politieke organisaties, zoals scholen, bonden en politieke partijen. Een tweede breukvlak, nog steeds redelijk goed zichtbaar, is de meer sociaaleconomische tegenstelling tussen arbeiders en ondernemers, tussen politiek links en rechts, en tussen werknemers- en werkgeversorganisaties en tussen PvdA en VVD.

Die geologische metafoor van breukvlakken moeten we overigens niet al te letterlijk nemen. De figuur suggereert dat breukvlakken diep in de aardkorst, bij de sociale groepen ontstaan. In de sociale realiteit beïnvloeden de verschillende elementen elkaar. Vaak gaat de beweging ook andersom en zijn verenigingen en partijen cruciaal voor het construeren van sociale identiteiten en normatieve tegenstellingen. Van Doorn (1998: 16) heeft er bovendien op gewezen dat er in de maatschappelijke werkelijkheid in absolute zin geen sprake is van 'breuken' en dat er tussen de verschillende groepen allerlei connecties bestonden en bestaan van sociale, morele of juridische aard.

De meeste sociale of politieke tweedelingen in ons land komen niet veel verder dan het niveau van tegenstelling. Neem bijvoorbeeld het veel besproken onderscheid tussen autochtoon en allochtoon: voor zover er al sprake is van duidelijk te onderscheiden sociale groepen (wat aan de allochtone kant natuurlijk al niet opgaat, gezien de enorme etnische diversiteit), is het lastig om te spreken van structureel verschillende waardenpatronen en is er ook geen sprake van blijvende organisatie- en partijvorming langs deze lijnen. De migrantenpopulatie in ons land is zo verschillend naar etnische en religieuze achtergrond dat er geen sprake is van het parallel lopen van sociale groepen, waardenpatronen en partijvorming.

Andere sociale tegenstellingen, zoals die tussen stedelingen en plattelanders, of tussen ouderen en jongeren, hebben af en toe wel tot partijvorming geleid – denk aan de Boerenpartij of de ouderenpartijen en onlangs de G500 – en zou je op sommige momenten wellicht als scheidslijn kunnen kwalificeren.

Opleidingsniveaus: laag, middelbaar, hoog

Vanmiddag richt ik mij op opleidingsniveaus. Daarbij hanteer ik de indeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), dat onderscheid maakt tussen drie opleidingsniveaus: laag, middelbaar en hoog. Tot de laag opgeleiden worden alle burgers gerekend die niet beschikken over enige kwalificaties, die alleen de lagere school hebben afgerond, of die als hoogste kwalificatie een vmbo-diploma of een mbo-1 certificaat hebben. Middelbaar opgeleiden hebben maximaal een havo- of vwo-diploma of hebben het mbo afgerond. Iedereen met een hbo of universitair diploma wordt tot de hoger opgeleiden gerekend.

Dit is natuurlijk een grove indeling en de jonge Van Doorn zou mij ongetwijfeld hebben berispt: er bestaan immers grote, sociologisch relevante, verschillen binnen deze categorieën, bijvoorbeeld tussen volledig ongeschoolden en vmbo'ers aan de onderkant, of tussen hbo en wo aan de bovenkant. Moeten hbo'ers, gezien de ontwaarding van hun diploma's, tegenwoordig niet eerder tot de middelbaar opgeleiden worden gerekend? Ja, dergelijke verschillen zijn er en ze zijn maatschappelijk relevant, maar toch moet u het vanmiddag, omwille van de eenvoud en de tijd, het met deze driedeling doen.

De vraag die ik vanmiddag wil onderzoeken is: in hoeverre is er sprake van een maatschappelijke scheidslijn, of zelfs een breukvlak, tussen met name de lager en de hoger opgeleiden in onze samenleving? Die vraag valt uiteen in drie deelvragen:

1. Is er sprake van duidelijk te onderscheiden sociale groepen?
2. Is er sprake van verschillen in opvattingen en preferenties?
3. Is er sprake van verschillende patronen in maatschappelijke en politieke organisatie?

2. Sociale tegenstellingen

Ik zal vanmiddag het langst stilstaan bij de sociaal-structurele tegenstellingen, de andere twee, meer politieke tegenstellingen hebben Anchrit Wille en ik al eerder uitgebreid besproken in ons boek *Diplomademocratie*. Ik onderscheid bij de sociale tegenstellingen drie aspecten: segmentatie, segregatie en stratificatie.

Segmentatie: de opkomst van de hoger opgeleiden

Sociale scheidslijnen zijn altijd ingebed in bredere demografische patronen. Zonder de grote aantallen kleine luyden en katholieken waren er in ons land geen religieuze scheidslijnen ontstaan en zonder de toename van het aantal arbeiders na de industrialisatie zou er geen sociaaleconomische scheidslijn zijn geweest. De eerste vraag is dus of er, alleen al in getalsmatige zin, sprake is van substantiële sociale groepen.

Een halve eeuw geleden, vóór de democratisering van het hoger onderwijs, zou het alleen al om demografische redenen niet zoveel zin hebben om de tegenstelling tussen lager en hoger opgeleiden te onderzoeken, om de eenvoudige reden dat in ons land de groep lager opgeleiden zeer groot en de groep hoger opgeleiden zeer klein was. Om u een idee te geven: bij de Volkstelling van 1960 werden in ons land slechts 85.000 hoger opgeleiden geteld, en dat was dan inclusief 8.000 priesters die het grootseminarie hadden afgerond. Dat was nauwelijks 1% van de totale bevolking van 14 jaar en ouder.² Ook het aantal burgers met een diploma voortgezet onderwijs was zeer gering, niet veel meer dan 200.000. De overgrote meerderheid van de bevolking, meer dan 95%, had alleen lager onderwijs of een paar jaar lager beroepsonderwijs gevolgd.

In de afgelopen decennia is het aantal burgers dat formele scholing heeft gevolgd sterk gestegen. De invoering van de Mammoetwet in 1968 en de successievelijke verlenging van de leerplicht hebben ervoor gezorgd dat grote delen van de bevolking tegenwoordig tenminste het voortgezet onderwijs hebben afgerond. Deze transformatie van het voortgezet onderwijs zorgde ook voor een veel grotere doorstroom naar hogescholen en universiteiten. Als gevolg hiervan is het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking, gemeten in termen van het hoogst behaalde diploma, in de afgelopen decennia enorm toegenomen. In 1990, 30 jaar na die volkstelling, telde de beroepsbevolking (de bevolking tussen 15 en 64 jaar) al meer dan een

2 CBS, 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, in het bijzonder deel 08A, Tabel 1a en deel 09, H2, p. 14. Geraadpleegd via: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT196009/index.html>.

miljoen mensen met een hbo-diploma en bijna een half miljoen academici. Vorig jaar, in 2011, waren er volgens het CBS meer dan 2 miljoen hbo'ers en ruim 1 miljoen academici, samen ongeveer 27% van de beroepsbevolking.³ Het grootste deel van de beroepsbevolking, ongeveer 40% was in 2011 middelbaar opgeleid. Het aantal lager opgeleiden onder de beroepsbevolking was vorig jaar nog net iets groter dan het aantal hoger opgeleiden, ongeveer 3,5 miljoen.

Op dit moment houden de lager en de hoger opgeleiden elkaar dus getalsmatig redelijk in evenwicht. De vooruitzichten zijn dat dit nog wel even zo blijft, het opleidingsniveau van de bevolking blijft de komende jaren stijgen, maar, zelfs als we de hbo'ers blijven meetellen, zal het aantal hoger opgeleiden in het komende decennium niet veel meer dan een derde van de beroepsbevolking van ons land uitmaken.

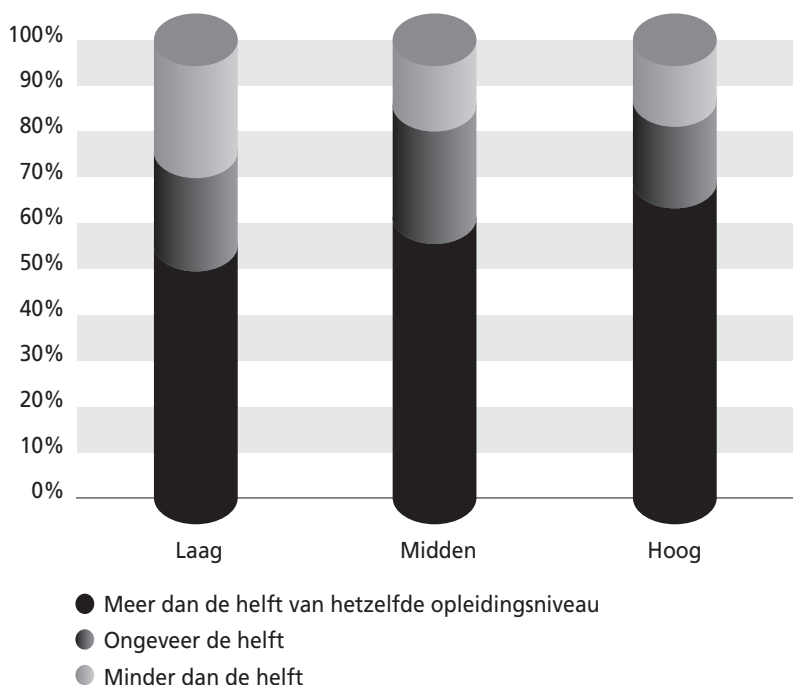
Segregatie: 'living apart'

De volgende vraag is of lager en hoger opgeleiden in sociaal opzicht zodanig gescheiden leven dat het zinvol is om van een sociale tegenstelling te spreken: hebben die twee groepen veel onderlinge contacten of leven ze in verschillende werelden? Ik concentreer me daarbij op twee vormen van segregatie: sociale en ruimtelijke segregatie.

Een eerste indicator voor *sociale segregatie* is de mate van onderlinge vriendschappen. Naar opleidingsniveau gemengde vriendenkringen komen in ons land niet zoveel voor. Van alle Nederlanders van 18 jaar en ouder heeft meer dan 60% een vriendengroep die in meerderheid uit mensen met ongeveer hetzelfde opleidingsniveau bestaat (Van der Houwen et al 2010:191). Naarmate het opleidingsniveau stijgt neemt de opleidingshomogeniteit toe. Van de laag opgeleiden geeft 24% aan dat hun vriendenkring voor meer dan de helft uit mensen met andere opleidingsniveaus bestaat. Voor de hoger opgeleiden is dat nog maar 13%. Hoger opgeleiden gaan dus voornamelijk om met andere hoger opgeleiden.

3 Bron: CBS Statline: Historische reeksen, bevolking 15-64 jaar naar opleiding en geslacht.

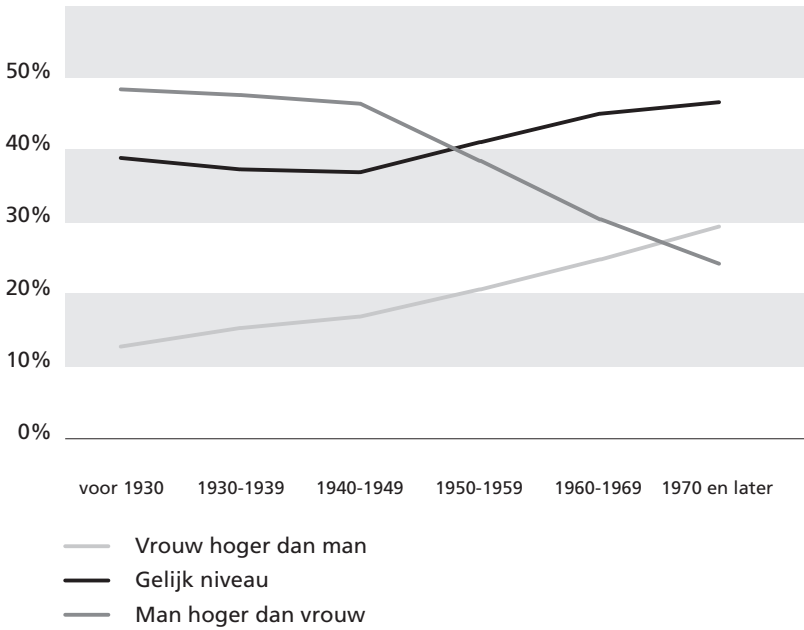
Figuur 3: Vriendschappen naar opleidingsniveau (Bron: Van der Houwen, Kloosterman, Te Riele 2010: 191).

Hetzelfde beeld zien we bij de partnerkeuze. Net als vroeger de protestanten en katholieken, of de arbeiders en de ondernemers, trouwen hoger en lager opgeleiden vooral in eigen kring en nauwelijks met elkaar. Volgens de sociaal geograaf Jan Latten is bij 85 procent van de echtparen in ons land tegenwoordig sprake van eenzelfde of hooguit een licht verschil in opleiding. Slechts bij twee op de duizend huwelijken trouwt een academicus met iemand die alleen maar basisschool als hoogste opleiding heeft (Latten 2005: 12). Recent onderzoek van Saskia te Riele van het CBS laat zien dat er al vanaf de generatie van de babyboomers in ons land een geleidelijke toename is van opleidings-homogamie bij samenwonen en huwelijken en dat die, opnieuw, vooral zichtbaar is bij de hoogst opgeleiden. Dat komt deels omdat de huwelijksmarkten voor hoger en lager opgeleiden zowel fysiek als virtueel gescheiden zijn. Hoger opgeleiden vinden hun partner vaker tijdens hun studie, in de collegebanken of bij een vereniging, of op het werk; lager opgeleiden vinden hun partner dichterbij huis, via bekenden of tijdens het uitgaan (Te Riele et al 2012). Op internet is er zelfs een aparte huwelijksmarkt ontstaan voor

hoger opgeleiden: denk aan de reclame van E-matching, een relatiebureau dat zich speciaal richt op hoger opgeleiden: 'deze reclame is niet bedoeld voor wie hij, uh, niet bedoeld is' – en met dat laatste worden dan uiteraard de lager en middelbaar opgeleiden bedoeld.

Figuur 4: Homogamie naar geboortecohort (Bron Te Riele, Kloosterman & De Graaf, 2012).

Dan de *ruimtelijke segregatie*. Zodra er een partner is gevonden en men gaat samenwonen of trouwen zet die segregatie zich voort, allereerst op de woningmarkt. Hoger opgeleiden blijven na hun afstuderen nog lang in de universiteitssteden wonen – in 2008 woonde ruim twee derde van de hoger opgeleiden tussen de 25-35 in sterk tot zeer sterk stedelijke gemeenten. Pas wanneer ze kinderen krijgen verlaat een deel van hen de stad – maar ook onder de hoogopgeleiden tussen de 35 en 45 woont nog meer dan 50% in de steden (De Vries 2009). Vaak zijn dit de oude binnensteden en de gegentrificeerde negentiende-eeuwse wijken die als een ring om de binnenstad heen liggen, daarnaast ook de villawijken. De lager en middelbaar opgeleiden wonen tegenwoordig vooral in de tuindorpen, de naoorlogse wijken, in de goedkopere delen van de Vinex-gebieden en in de krimpgebieden.

De electoraal geograaf Josse de Voogd (2011) heeft dit mooi samengevat in zijn metafoor van bakfietsen en rolluiken. In de wijken waar de hippe bakfietsen het straatbeeld bepalen, wonen vooral hoger opgeleiden; waar rolluiken, gammaschuttingen en betegelde tuinen domineren is het domicilie van de lager opgeleiden. In de vroeg twintigste-eeuwse wijken, waar de gentrificatie nog in volle gang is en in een aantal Vinex wijken, waar men bewust heeft proberen te mengen, wonen hoger en lager opgeleiden door elkaar. Dat leidt echter niet tot warme sociale contacten. Gwen van Eijk (2010), en eerder al haar promotor Talja Blokland, hebben laten zien dat in Rotterdamse wijken menging van hoger met lager opgeleide bewoners niet leidt tot het ontstaan van onderlinge netwerken. Zelfs de hoger opgeleiden die bewust kiezen voor een gemengde wijk als Cool gaan nauwelijks om met de lager opgeleiden in hun buurt.

Die scheiding zet zich voort zodra er kinderen komen. Hoger opgeleide ouders bakfietsen met hun kinderen de wijk uit naar scholen met veel andere kinderen uit hoogopgeleide gezinnen en komen, als vanzelf, terecht bij het algemeen bijzonder onderwijs, bij schoolverenigingen, Jenaplan en Montessorischolen. Laagopgeleide ouders kiezen meestal voor de school in de buurt en komen terecht op openbare, katholieke of protestantse scholen met overwegend kinderen van andere laag opgeleide ouders (Zeldenrijk 2010). Ook na schooltijd komen ze elkaar maar in beperkte mate tegen. Kinderen van hoogopgeleide ouders zitten veel vaker op clubjes in de sfeer van natuur en milieu of bij zang, muziek en theater clubjes dan kinderen van lager opgeleiden (Van der Houwen 2010: 45).

Na de lagere school zet die segregatie zich voort. Kinderen van hoogopgeleide ouders treffen elkaar op de zelfstandige gymnasia en lycea; de kinderen van de lager opgeleiden komen vooral terecht op vmbo-scholen en ROC's. Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn zich zeer scherp bewust van de verschillen in status tussen vmbo-ers en vwo-ers (Van den Bulk 2011). Vmbo-leerlingen maken zich zorgen over hun toekomst en hebben een lage eigenwaarde, leerlingen op het vwo hebben daar nauwelijks last van.

Stratificatie: tegenstellingen in welvaart en welbevinden

Dat heeft alles te maken met *stratificatie*, met verschillen in status, welvaart en welbevinden. Je hoeft geen groot socioloog te zijn om vast te stellen dat in de informatiemaatschappij opleidingsniveau een groot verschil maakt voor

inkomen, gezondheid en welbevinden. Lager opgeleiden verdienen bijna de helft minder dan hoger opgeleiden (26.000 tegenover 49.000 euro bruto in 2009)⁴ en die verschillen lijken de afgelopen jaren eerder wat toe dan af te nemen (Hoff et al 2011: 128). Nog niet de helft van de lager opgeleiden (47,2% in 2010) participeert op de arbeidsmarkt, tegenover meer dan 83% van alle hoger opgeleiden (Hoff et al 2011: 135). Lager opgeleiden zijn ook veel vaker werkeloos dan hoger opgeleiden, worden eerder ontslagen en vinden minder makkelijk een nieuwe baan (Gesthuizen 2008).

Lager opgeleiden leven bijna zeven jaar korter dan academici en hebben vaker en langer last van chronische ziekten Bruggink (2010). Lager opgeleiden hebben ook een grotere kans op een psychische aandoening. Iemand met alleen lager onderwijs of vmbo-niveau heeft bijvoorbeeld een twee keer zo grote kans op een stemmingsstoornis, zoals depressie of manie, dan iemand met een universitaire opleiding of hbo (De Graaf, Ten Have & Van Dorsselaer 2010). Academici leven zelfs 20 jaar langer in goed ervaren gezondheid dan mensen met alleen maar een lager onderwijs (Polder & van der Lucht 2011: 165).

Of deze verschillen in de tijd toenemen is lastig te zeggen, vanwege het ontbreken van lange tijdreeksen. Jeroen Boelhouwer (2010:111) heeft voor het SCP een leefsituatie index ontwikkeld die terug gaat tot 1974. Volgens die leefsituatie index worden de verschillen in welzijn en welbevinden tussen de meeste sociale groepen, zoals mannen en vrouwen, of ouderen en jongeren, geleidelijk aan kleiner tussen 1974 en 2006. Alleen de laagst opgeleiden gaan nauwelijks vooruit en het verschil met de andere opleidingscategorieën neemt in die dertig jaar toe. De laatste jaren lijken de – grote – verschillen in leefsituatie tussen lager en hoger opgeleiden echter niet meer toe te nemen (Boelhouwer 2011: 311-312).

Onderzoek van Tolsma en Wolbers (2010a) voor de RMO levert eveneens een genuanceerd beeld op: op sommige terreinen, zoals eigen woningbezit en obesitas, nemen de verschillen toe, maar op andere terreinen, zoals cultuur consumptie en overgewicht, worden ze minder. Ook op de arbeidsmarkt lijkt de kloof tussen hoger en lager opgeleiden niet verder toe te nemen als gevolg van diploma-inflatie, vooral onder de hoogst opgeleiden. Er zijn inmiddels zoveel mensen met een academische bul dat met name academisch geschoolde mannen vaker terecht komen in beroepen waar eigenlijk geen academische kwalificaties voor nodig zijn. Deze diploma-inflatie leidt er

echter ook toe dat helemaal onder aan de ladder de laagst opgeleiden van de arbeidsmarkt worden verdrongen en in de bijstand terecht komen (Tolsma & Wolbers 2010b: 254-256).

In het meest recente rapport van het SCP (2011) over de sociale staat van Nederland is uitgebreid aandacht besteed aan de sociale verschillen tussen hoger en lager opgeleiden en wordt een tamelijk verfijnd beeld geschetst van de sociale tegenstellingen op een reeks van gebieden. Op sommige terreinen, zoals cultuurparticipatie en sport, worden de verschillen in participatie wat kleiner, maar het algemeen beeld is toch dat er in ons land aanzienlijke verschillen bestaan tussen hoger en lager opgeleiden. 'Deze verschillen, in een aantal gevallen mag zelfs wel van een kloof worden gesproken, blijken door de jaren heen hardnekkig te blijven bestaan' zo luidt de belangrijkste conclusie van Paul Schnabel in zijn voorwoord (Schnabel 2011: 10).

3. Andere attitudes

Tot zover de sociale tegenstellingen. De volgende vraag is of hoger en lager opgeleiden ook andere opvattingen en politieke preferenties hebben. Dat is minder vanzelfsprekend dan die sociale tegenstellingen. Tijdens de verzuiling, in het bijzonder in de katholieke zuil, waren er wel standsverschillen tussen de hoog opgeleide notabelen en de laag geschoolde arbeiders, maar geen grote verschillen van opvattingen binnen de zuil als het ging om geloofszaken en politiek. Dat zien we heden ten dage nog terug bij maatschappelijke kwesties die passen bij de oude scheidslijn tussen confessionelen en seculieren, zoals euthanasie. In ons land is geen enkel verschil naar opleidingsniveau rondom dat thema. Hoger en lager opgeleiden zijn bijvoorbeeld even liberaal wat betreft euthanasie. Bij thema's die passen bij de links-rechts scheidslijn, zoals inkomensherverdeling, zie je wel wat meer verschillen in preferentie tussen opleidingsniveaus, maar die zijn nog steeds niet heel groot.

Preferenties en opleidingsniveau (Bron: NKO 2010)

Opleiding	Laag	Middel	Hoog	L-H
MINDERHEDEN				
volledig aanpassen (7) behoud cultuur (1)	5.4	4.9	4.3	1.1
EUROPESE EENWORDING				
te ver (7) nog verder (1)	4.8	4.4	3.7	1.1
ASIELZOEKERS				
terug sturen (7) meer toelaten (1)	4.9	4.6	4.0	0.9
CRIMINALITEIT				
te licht bestraft (7) te zwaar bestraft (1)	6.0	5.9	5.3	0.7
KERNCENTRALES				
niet bouwen (7) snel meer bouwen (1)	4.6	4.2	4.0	0.6
INKOMENSVERSCHILLEN				
kleiner (7) groter (1)	5.2	5.0	4.7	0.5
EUTHANASIE				
toegestaan (7) verboden (1)	5.8	5.8	5.8	0.0

De grootste verschillen in opvattingen zie je rondom meer sociaal-culturele issues, zoals immigratie en integratie. Dat blijkt niet alleen uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), maar komt de laatste jaren ook consistent en systematisch naar voren uit een reeks van andere onderzoeken, bijvoorbeeld van het SCP en van de politieke sociologen hier uit Rotterdam. Opleidingsniveau is veruit de belangrijkste voorspeller van positieve dan wel negatieve attitudes rondom sociaal-culturele issues en van de mate van sociaal vertrouwen en maatschappelijk onbehagen (Dekker 2009: 128-130).

Lager opgeleiden zijn veel negatiever dan hoger opgeleiden over het effect van immigratie op de samenleving, ze zijn veel sterker voorstander van een mono-culturele aanpak van integratie en staan veel negatiever tegenover globalisering, vreemdelingen en de Islam dan hoger opgeleiden (Achterberg 2006; Dekker 2009: 129; Dekker & Van der Meer 2009: 135 ; Houtman, Achterberg & Derks 2008, Gijsberts & Lubbers 2009; De Koster et al. 2010; Van der Waal et al. 2010; De Goede 2011; Dekker & Den Ridder 2011: 72; Van Bohemen et al 2012).

Ook op het gebied van *law and order* zijn er vanouds forse verschillen tussen de, verhoudingsgewijs⁵, meer permissief en libertair ingestelde hoger opgeleiden en de meer repressief ingestelde lager opgeleiden die vaker voorstander zijn van hoge straffen, een sterk leger en sterke leiders (Houtman, Achterberg & Derks 2008; De Koster et al. 2010; Dekker & Den Ridder 2011: 66, 72).

Een derde sociaal-cultureel thema waar je fors verschillen ziet is de Europese Unie. Vrij systematisch zie je daar, zowel in Nederland als in veel andere West-Europese landen, flinke verschillen tussen lager en hoger opgeleiden. Lager opgeleiden vinden veel vaker dat de Europese eenwording te ver is gegaan, van hoger opgeleiden mag ze vaak nog wel wat verder gaan. Lager opgeleiden hebben veel minder vertrouwen in Europese instituties dan hoger opgeleiden en veel vaker het gevoel dat zij zelf, of de samenleving, niet hebben geprofiteerd van het EU-lidmaatschap.⁶

Soortgelijke verschillen zien we ook rondom een thema als milieubescherming en klimaatverandering. De hogeropgeleiden maken zich grote zorgen over klimaat en natuur, lager opgeleiden zijn sceptischer over klimaatverandering en bekommeren zich eerder om het welzijn van huisdieren dan om het lot van zeggekorfslakken, korenwolven of kamsalamanders.

Een interessante vraag is hoe je deze sociaal culturele tegenstelling tussen kosmopolieten en nationalisten, tussen hoger en lager opgeleiden, zou kunnen verklaren. Met een knipoog naar de politicologie van de jaren zeventig zou je verschillende soorten verklaringen kunnen onderscheiden: onderbouw- en bovenbouwverklaringen.⁷

5 In het afgelopen decennium zijn alle groepen repressiever geworden, maar er zijn nog steeds forse verschillen naar opleidingsniveau.

6 Zie bijvoorbeeld: Dekker & Den Ridder 2011: 67; Standard Eurobarometer 66/Autumn 2006: 6-16; 71/September 2009: 98. Dekker 2009).

7 Zie voor een overzicht van mogelijke verklaringen van de verschillen tussen opleidingsniveaus: Dekker & Van der Meer (2009: 138-150).

In het eerste geval wordt de opkomst van de tegenstelling verklaard uit feitelijke, of gepercipieerde, tegengestelde sociaaleconomische belangen tussen hoger en lager opgeleiden. Hoger en lager opgeleiden worden per saldo, in hun dagelijks leven niet in gelijke mate met de voor- en nadelen van immigratie en europeanisering geconfronteerd. Hoger opgeleiden ervaren vooral de lusten van immigratie en van een verenigd Europa. Voor veel hoogopgeleide professionals, in de sfeer van commerciële advocatuur, techniek en financiële dienstverlening, is de arbeidsmarkt gunstiger geworden door het wegvallen van nationale grenzen, terwijl ze daarnaast kunnen profiteren van een ruimer aanbod aan laaggeschoolde dienstverleners, zoals goedkope schilders, schoonmakers en au pairs. Lager opgeleiden ervaren, zeker op korte termijn, meer lasten, omdat ze worden geconfronteerd met toegenomen competitie op de arbeidsmarkt, de woningmarkt en wellicht ook de huwelijksmarkt, en zijn daarom restrictiever jegens immigratie en negatiever over integratie.

De politieke sociologen hier in Rotterdam vertellen mij dat er geen empirisch bewijs is voor die competitietheorie. Zij gaan uit van een bovenbouw verklaring: het zit tussen de oren (De Koster et al. 2010). Ze hebben een sterk empirisch argument daarvoor. Als etnische competitie aan de basis ligt van ethnocentrisme, dan zou je dat onder alle lager opgeleiden in gelijke mate moeten terugvinden. Maar lang niet alle lager opgeleiden scoren hoog op ethnocentrisme, mono-culturalisme en autoritarisme. Dat zie je vooral bij de onkerkelijke lager opgeleiden. Lager opgeleiden die lid zijn van christelijke kerkgenootschappen scoren niet zo hoog. De onderzoekers verklaren dit verschil uit culturele onzekerheid. Met het wegvallen van het geloof en de traditionele christelijke instituties zijn voor de seculiere lager opgeleiden de traditionele leidraden voor denken en doen weggefallen. Zij ervaren meer onzekerheid als gevolg van de grote verscheidenheid aan geloven en culturen door de immigratie en het wegvallen van de nationale grenzen en symbolen in Europa en daardoor neigen ze meer naar nationalisme, autoritarisme en mono-culturalisme.

Onkerkelijke hoger opgeleiden kunnen, volgens Willem de Koster en zijn collega's, juist wel omgaan met de toegenomen pluriformiteit en hebben geen last van culturele onzekerheid. Volgens hen reageren hoog- en laag-opgeleiden dus verschillend op een samenleving waarin traditionele christelijke instituties het sociale leven niet langer van eenduidige zin en betekenis voorzien. 'Secularisering heeft in Nederland geleid tot een post-

Christelijk cultureel conflict over de vraag hoe om te gaan met etnische diversiteit, waarbij hoog- en laagopgeleide secularen tegenover elkaar staan' (De Koster et al. 2010:43). Onderzoek van het SCP (Dekker en Van der Meer 2009: 144; Dekker & Den Ridder 2011: 73) wijst in dezelfde richting als het Rotterdamse onderzoek: omdat hoger opgeleiden over meer sociale vaardigheden, maatschappelijke kennis en politiek zelfvertrouwen beschikken, hebben ze veel meer het gevoel grip te hebben op hun omgeving en staan ze positiever tegenover immigratie en de EU.

Ook onder hoger opgeleiden zie je overigens verschillen in de mate van tolerantie van diversiteit. Het zal de meesten van u natuurlijk niet verbazen dat uit het SCP-onderzoek ook blijkt dat maatschappijwetenschappers veel minder moeite hebben met de multiculturele samenleving dan bèta's (Dekker & Van der Meer 2009:148). Of dit een kwestie is van 'nature' of 'nurture', en van directe of indirecte opleidingseffecten, is een fascinerende vraag voor zo dadelijk tijdens de borrel.

Voor nu is vooral van belang dat lager en hoger opgeleiden duidelijk aan weerszijden staan van de sociaal-culturele tegenstelling tussen nationalisten en kosmopolieten die de laatste twee decennia in ons land en in een aantal andere West-Europese landen zichtbaar is geworden (Aarts & Thomassen 2008; Kriesi et al. 2008; Houtman 2008; Stubager 2010). Die tegenstelling was tijdens de verzuiling, in de vorm van een tegenstelling tussen libertaire en autoritaire burgers, altijd latent aanwezig, maar heeft sterk aan kracht gewonnen vanaf de jaren negentig door de opkomst van nieuwe maatschappelijke issues als immigratie en Europeanisering.⁸

8 Pas vanaf 1994 staat het thema immigratie en integratie bij het NKO hoog op de lijst van zorgen van burgers (Aarts & Thomassen 2008). Veelzeggend is ook dat vragen over immigratie pas vanaf de jaren negentig zijn opgenomen in de sociaal-culturele verkenningen van het SCP (Dekker & Van der Meer 2009:137).

4. Andere maatschappelijke en politieke organisaties

Een scheidslijn is pas een breukvlak als parallel lopende sociale en normatieve tegenstellingen ook hun sporen nalaten in het institutionele landschap. Vertaalt deze sociaal-culturele scheidslijn zich ook in maatschappelijke participatie en organisatievorming? Anchrit Wille en ik hebben laten zien dat er grote verschillen zijn in de mate van maatschappelijke en politieke participatie tussen hoger en lager opgeleiden. In de jongste Sociale staat van Nederland van het SCP is dit onlangs nog uitgebreid bevestigd: er is een duidelijke relatie tussen opleidingsniveau en maatschappelijke en politieke participatie en die relatie is onafhankelijk van andere kenmerken zoals inkomen, leeftijd of kerkelijkheid (Van Houwelingen et al. 2011: 201, 204).

Er zijn bijvoorbeeld forse verschillen in het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties. Onder lager opgeleiden neemt het lidmaatschap af, onder hoger opgeleiden neemt het toe (De Hart 2005: 32-36, 53). We zien hier verder hetzelfde patroon als bij de issues. Hoger en lager opgeleiden zijn in gelijke mate lid van de organisaties die voortkomen uit de eerdere scheidslijnen, zoals kerken en vakbonden. Dat geldt echter niet voor de meer culturele thema's. Hoger opgeleiden zijn veel vaker lid van organisaties die aan de kosmopolitische kant staan van de culturele scheidslijn, zoals Greenpeace, Amnesty, Vluchtelingenwerk, Novib en het Wereldnatuurfonds.

Er zijn echter, anders, dan bij de vorige breukvlakken, tot nu toe geen maatschappelijke organisaties die zich expliciet, in hun naam, richten op hoger dan wel lager opgeleiden. Er is tot nu toe geen Academische Bond of een Unie van Lager Opgeleiden opgericht.

In het politieke landschap zien we eenzelfde ontwikkeling: nog geen expliciete partijvorming langs opleidingslijnen, maar wel een sterke polarisatie wat betreft de culturele issues en daarbij sterke verschillen in het opleidingsniveau van het electoraat. Aan de ene, kosmopolitische kant van het spectrum vinden we sociaal liberale partijen als GroenLinks en D66. Deze zijn al sinds de ontzuiling in ons politieke landschap vertegenwoordigd en kenmerken zich door een aandacht voor postmaterialistische issues, zoals natuur en milieu, onderwijs en cultuur, en door een positieve opstelling tegenover immigratie, multiculturalisme en de Europese eenwording.

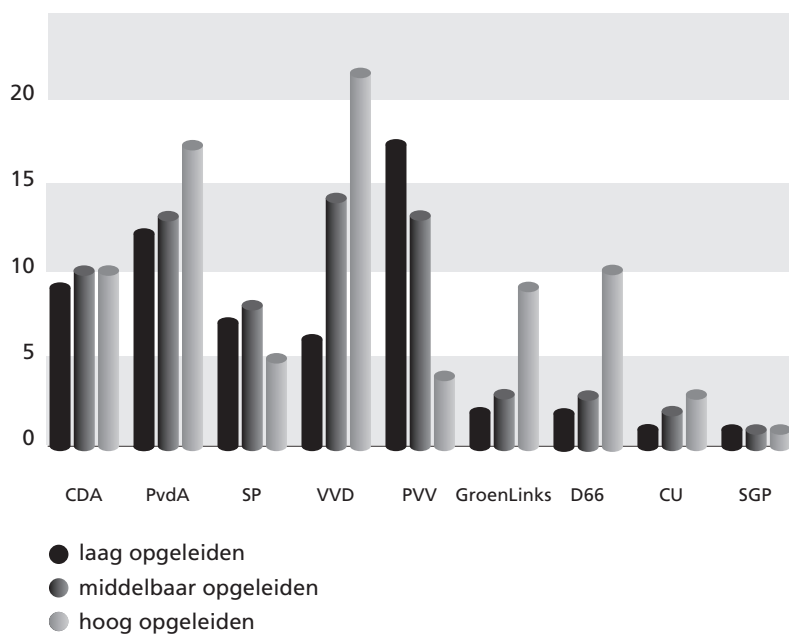
De meer nationalistische tegenpool is pas sinds 2002, met de komst van de LPF en later TON en nu dan de PVV, structureel in ons parlement vertegenwoordigd. Ook de SP zit in een aantal opzichten aan de nationalistische kant van de sociaal-culturele scheidslijn. Deze partijen kenmerken zich door nadruk op criminaliteitsbestrijding en nationale identiteit, door een restrictieve opstelling tegenover immigratie en multiculturalisme en door een hoge mate van euroscepsis (Keman & Pennings 2011: 253-256).

Het zal u inmiddels niet meer verbazen dat deze nieuwe culturele scheidslijn in het politieke landschap ook een sterke opleidingscomponent heeft. Bij de verkiezingen voor het Europese Parlement van 2009 – typisch zo’n onderwerp dat midden op de scheidslijn ligt – zag je heel duidelijke verschillen op basis van opleidingsniveau. Van de laagst opgeleide kiezers, degenen die maximaal een lbo-diploma hadden, stemde 33 procent op de PVV en nog eens tien procent op de SP. Slechts vijf procent stemde op D66 en maar twee procent op GroenLinks. Bij de hoogst opgeleiden, degenen die een wo-diploma hebben, is het beeld precies omgekeerd. Slecht drie procent van hen stemde op de PVV en vier procent op de SP, tegenover 23 procent op D66 en 21 procent op GroenLinks. Dat betekent dus dat bijna de helft van alle academici in ons land bij die Europese verkiezingen op D66 of GroenLinks heeft gestemd, terwijl bijna de helft van de laagst opgeleiden toen op PVV of SP heeft gestemd.

Ook bij de Tweede Kamerverkiezingen van juni 2010 zag je soortgelijke verschillen, zoals blijkt uit figuur 5. D66 en GroenLinks kregen hun stemmen vooral van hoger opgeleiden, terwijl de PVV en ook de SP overwegend lager en middelbaar opgeleide stemmers trokken.⁹ Ook in andere West-Europese landen zie je een soortgelijk beeld: sociaal liberale en groene partijen hebben vooral een hoog opgeleide achterban, nationalistische partijen trekken vooral laag opgeleide kiezers. Gezien de samenstelling van hun achterbannen, kun je stellen dat de PVV en tot op zekere hoogte ook de SP in feite nieuwe volkspartijen zijn. De SP en de PVV hebben de niet kerkelijke lager en middelbaar opgeleiden politiek zichtbaar gemaakt in het politieke landschap en hen een stem gegeven.

9 Daarmee is nog niet gezegd dat opleidingsniveau belangrijker is geworden bij het verklaren van individueel stemgedrag – PvdA en VVD trokken in 2010 meer hoger opgeleiden dan D66 en GroenLinks en veel lager opgeleiden stemmen nog steeds op christelijke partijen of op de PvdA.

Figuur 5: Partijkeuze Tweede Kamerverkiezingen 2010 naar opleidingsniveau (in procenten, bron: TNS NIPO).

5. De contouren van een nieuw breukvlak

Van het diepe breukvlak van de verzuiling zijn alleen nog wat vage contouren zichtbaar in het maatschappelijke en politieke landschap en ook het breukvlak tussen arbeid en kapitaal is veel minder scherp dan toen de jonge Van Doorn zijn boek over de proletarische achterhoede publiceerde. Dat betekent echter niet dat de samenleving volledig is gefragmenteerd, zoals de oude Van Doorn in een moment van sociologische somberheid noteerde. Opleidingsverschillen zijn zeer relevant voor wie een aantal hedendaagse sociale en politieke tegenstellingen wil begrijpen.

In sociaal opzicht valt op dat met name de hoger opgeleiden een substantiële, tamelijk homogene en in toenemende mate homogame groep zijn. De groep van lager opgeleiden is meer gedifferentieerd, deze bevat naast veel oudere autochtonen bijvoorbeeld ook veel migranten. Hoger en lager opgeleiden leven in sterk gescheiden werelden en verschillen dusdanig in welvaart en welbevinden dat het gerechtvaardigd is om in veel opzichten van een sociale tegenstelling te spreken.

In normatief opzicht verschillen de twee groepen nauwelijks wat betreft de issues die passen bij de oude maatschappelijke breukvlakken. De verschillen in attitudes en opvattingen zijn veel groter bij de nieuwe sociaal-culturele issues, zoals immigratie, integratie en Europeanisering. Die tegenstelling is het sterkst onder de grote groep van seculiere burgers. Voor zover het gaat om onkerkelijken in ons land zie je een samenloop van sociale en normatieve tegenstellingen en kun je van een scheidslijn tussen hoger en lager opgeleiden spreken.

Die culturele scheidslijn tussen seculiere hoger en lager opgeleiden is sinds de opkomst van de LPF in 2002 ook zichtbaar in het politieke landschap. Sociaal liberale, pro-Europese partijen als D66 en GroenLinks hebben vooral niet kerkelijke hoger opgeleiden als achterban, terwijl meer euro-sceptische en nationalistische partijen, zoals de SP en PVV, vooral stemmen trekken van seculiere lager opgeleiden.

Daarmee zijn de contouren zichtbaar geworden van een maatschappelijk breukvlak tussen hoger en lager opgeleiden in ons land. Sinds een jaar of tien zien we in ons land bij alle drie de elementen van Deegan-Krause parallel lopende tegenstellingen.

Dat wil nog niet zeggen dat opleiding in alle opzichten de nieuwe verzuiling is. Het breukvlak van de verzuiling was, zeker in de jaren vijftig, veel dieper en beheerste veel meer aspecten van het leven. Deze nieuwe breuk doet zich vooral voor rond sociaal-culturele issues en beperkt zich tot het seculiere deel van de bevolking. Het opleidingsbreukvlak is bovendien vooralsnog impliciet en onuitgesproken. Met uitzondering van E-matching zijn er nog weinig maatschappelijke organisaties die zich expliciet en exclusief op hoger dan wel op lager opgeleiden richten. Er zijn geen expliciete scholen voor doctorandussen, zoals er scholen met den Bijbel waren, er zijn geen ROC-sportverenigingen, zoals er RKSV's waren, de PvdA staat niet voor Partij van de Academici en de PVV niet voor Partij Voor VMBO'ers. Mensen organiseren zich nog niet expliciet naar opleidingsniveau, zoals ze dat wel doen naar religie, regio of etniciteit.

De Van Doorn leerstoel is een samenwerking tussen sociologen en bestuurskundigen. Dat betekent dat ik nog tenminste twee vragen moet beantwoorden. De sociologen onder u zullen vragen: is dit nieuw? en de bestuurskundigen: is het erg?

Is dit nieuw?

Sommige van de hier beschreven tegenstellingen zijn natuurlijk niet nieuw. Opleiding is vanouds een belangrijke variabele in het onderzoek naar sociale stratificatie, attitudes en participatie. Zie alleen al die vermaledijde dissertatie van Haveman uit 1952 over de ongeschoolde arbeider. Tijdens de verzuiling waren er belangrijke standsverschillen en waren er sociale tegenstellingen tussen de hoog opgeleide notabelen en het gewone volk. Lipset wees in de jaren vijftig al op de neiging tot ethnocentrisme en autoritarisme onder de laag geschoolde arbeiders. Je zou echter kunnen stellen dat door het vervagen van de dominante religieuze en sociaaleconomische scheidslijnen die reeds bestaande opleidingsverschillen wel beter zichtbaar zijn geworden. Sommige tegenstellingen zijn niet nieuw dus, maar zijn wel meer aan de oppervlakte komen te liggen.

Maar er zijn in de afgelopen vijftig jaar, in vergelijking met die verzuiling, wel degelijk ook een paar dingen veranderd.

Maatschappelijke breukvlakken zijn altijd ingebed in grotere demografische bewegingen. Zonder grote aantallen kleine luyden en katholieken geen religieuze scheidslijnen, zonder arbeiders geen sociaaleconomische scheidslijn

en zonder academici geen culturele scheidslijn. Misschien wel de belangrijkste ontwikkeling is de enorme groei van de groep hoger opgeleiden. Tijdens de verzuiling was maar een zeer beperkt deel van de bevolking hoger opgeleid, niet veel meer dan 1%. Tegenwoordig gaat het om een in absolute en relatieve termen zeer substantiële groep, grofweg een derde van de bevolking, ongeveer evenveel als de lager opgeleiden. Het is bovendien ook vooral de groep van hoger opgeleiden die in zijn relaties het meest homogeen en homogeen is.

Wat ook relatief nieuw is, is het zichtbaar worden van een sociaal-culturele scheidslijn rondom issues als immigratie, integratie, globalisering en Europa. Anders dan bij de religieuze of sociaaleconomische scheidslijnen zien we hier forse verschillen in opvattingen tussen hoger en lager opgeleiden. Deze thema's dateren van na de verzuiling en kwamen pas in de loop van de jaren negentig of aan het begin van deze eeuw op de politieke agenda.

Misschien wel het belangrijkste verschil met eerdere periodes is dat deze culturele tegenstelling tussen seculiere hoger en lager opgeleiden, tussen kosmopolieten en nationalisten, ook zichtbaar is geworden in het politieke landschap. Eerst met de opkomst van sociaalliberale en groene partijen vanaf de jaren zeventig en vervolgens, pas na de eeuwwisseling, met de opkomst van nationalistische partijen die campagne voeren op precies die onderwerpen waar lager opgeleiden zich druk om maken: immigratie, criminaliteit, en het verlies van nationale identiteit.

Alles overziende ligt de stuwende kracht achter de opkomst van dit nieuwe breukvlak eerder bij de hoger dan bij de lager opgeleiden. Wat vooral nieuw is, is de opkomst van hoger opgeleiden als tamelijk homogene sociale groep met een dominante positie in de centrale politieke arena's, met uitgesproken opvattingen over immigratie, natuur en milieu, die worden uitgedragen door goed georganiseerde maatschappelijke belangengroepen en politieke partijen. De groep lager opgeleiden is heterogener, minder goed georganiseerd en minder zelfbewust. In dit beeld past ook de stelling dat de opkomst van nationalistische partijen deels te begrijpen is als een, wat vertraagde, reactie op de opkomst van kosmopolitische partijen en post-materiële thema's in de jaren zeventig (Aarts en Thomassen 2008; Stubager 2010).

Is dit erg?

Zijn sociale en politieke scheidslijnen erg? Voor een deel zijn ze onvermijdelijk in heterogene samenlevingen. Voor een sociale wetenschapper zijn ze in de eerste plaats interessant. Ze worden pas ‘erg’ wanneer sociale, culturele en politieke tegenstellingen zich vermengen met sociaaleconomische tegenstellingen. Dat is het geval wanneer een scheidslijn tussen twee groepen ook een scheidslijn wordt tussen de ‘haves’ en de ‘have-nots’. Dan wordt die scheiding ook een kwestie van sociale rechtvaardigheid en bestaat er het risico van langdurige maatschappelijke strijd. Het goede nieuws is hier dat de sociale stratificatie langs opleidingslijnen de laatste jaren niet lijkt toe te nemen en dat de verschillen in welbevinden niet verder uiteen lopen. Door het sterk gestegen opleidingsniveau vanaf de jaren zeventig en door de vergrijzing zal het aantal lager opgeleiden de komende jaren bovendien verder dalen – vooral de oudere generaties zijn relatief laag opgeleid. Het kan dus zijn dat de demografie ook hier zijn werk doet en we op termijn als het ware weer uit dit breukvlak groeien. Lager opgeleiden zullen echter niet op korte termijn vanzelf uitsterven. Ook in de toekomst zullen forse delen van de bevolking lager opgeleid zijn. Bovendien is opleiding een positioneel goed en zal diploma-inflatie er vermoedelijk voor zorgen dat de indelingen naar onderwijsniveaus een paar treden hoger op de onderwijsladder zullen uitkomen. Hbo’ers zijn dan de nieuwe middelbaar opgeleiden en mbo’ers de nieuwe lager opgeleiden.

Beleidsmatig is daarom van belang dat de maatschappelijke positie van lager en middelbaar opgeleiden niet verslechtert, dat hun zorgen en wensen niet worden genegeerd, en dat zij zich kunnen blijven herkennen in het maatschappelijke en politieke landschap. Ook zou bij het maken van beleid meer rekening kunnen worden gehouden met opleidingsverschillen binnen de bevolking. Twee hele korte voorbeelden: gezien de grote verschillen in (gezonde) levensverwachting, arbeidsverleden en arbeidsparticipatie, pakt een generieke verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd heel verschillend uit voor lager en hoger opgeleiden. Mensen met alleen maar lager onderwijs leven gemiddeld maar tot hun 52e in goed ervaren gezondheid en mensen met een opleiding op vmbo-niveau tot hun 60e. Academici en hbo-ers leven daarentegen in goede gezondheid tot ze 72 zijn en kunnen dus veel makkelijker langer doorwerken (Polder & Van der Lucht 2011:165). Tegen die achtergrond ligt een gedifferentieerde verhoging veel meer voor de hand. En als het zo is, dat seculiere lager opgeleiden veel meer onzekerheid ervaren als gevolg van immigratie en toegenomen etnische pluriformiteit, zou je dan

niet terughoudend moeten zijn met een beleid van verplichte etnische menging in de buurten en op de verenigingen van lager opgeleiden?

De ruimte ontbreekt vandaag om een beleidsmatige agenda te formuleren. Dat zou ook niet in de geest van Van Doorn zijn, die eerder een sociologie *van* het beleid dan een sociologie *voor* het beleid voorstond (Van der Veen 2010). De opdracht van sociale wetenschappers was voor Van Doorn eerst en vooral de werkelijkheid inzichtelijk en begrijpelijk maken. Graag sluit ik af met de laatste woorden van zijn laatste stuk over de sociale wetenschappen (Van Doorn 2000: 41):

‘De sociale wetenschappen hebben tot taak ook voor het heden en de toekomst nieuwe ideeën, interpretaties en beelden te produceren. *L’imagination au pouvoir* is hun blijvende opdracht. Dat ze op die manier veel complexiteit vereenvoudigen, is eerder een zegen dan een zonde: ze maken dusdoende de maatschappelijke werkelijkheid voor mensen dragelijk.’

Ik hoop vandaag in die geest te hebben gesproken.

6. Dankwoord

Mijnheer de rector, collega's van Sociologie en Bestuurskunde, ik ervaar het als een grote eer om hier aan de Erasmus universiteit als eerste de Van Doorn wisselleerstoel te mogen bekleden. Het is niet de eerste keer dat ik in Van Doorns voetsporen mag treden. Mijn eerste kennismaking met hem dateert van toen ik zelf 29 was en samen met Wieger Bakker jongste bediende was op de redactie van *Beleid & Maatschappij*, dat mede door Van Doorn was opgericht. Destijds, in 1987, was hij al geen lid van de redactie meer, maar vaak kwam hij tegen het einde van de redactievergaderingen langs en als dan de fles op tafel kwam ging zijn aktetas open, kwamen er mappen met knipsels te voorschijn, en schetste hij, schijnbaar zonder moeite, tientallen thema's voor artikelen, themanummers en jaarboeken. Samen met andere sociologen als Schuijt en De Swaan is Van Doorn altijd een rolmodel voor mij geweest.

Maar ook contemporaine sociologen zijn een bron van inspiratie. Ik heb de afgelopen maanden zeer veel geleerd van het werk van Dick Houtman, Peter Achterberg, Willem de Koster, en Jeroen van der Waal. Zij bedrijven sociale wetenschap naar mijn hart: maatschappelijk geïnspireerd, methodologisch sophisticated en toch sociaal relevant. Een speciaal woord van dank ook voor Anchrit Wille. Haar creativiteit en grote kennis van de centrale begrippen, theorieën en methoden van de empirische politicologie zijn de afgelopen jaren en maanden een enorme bron van inspiratie en van hulp geweest. Dank ook aan Paul de Beer en Saskia te Riele voor het beschikbaar stellen van empirische data.

Mevrouw de rector, beste Aafke. Graag bedank ik nog een rector, Aafke Hulk, en in haar persoon de hele staf van het NIAS voor de aangename ambiance die ze daar in Wassenaar weten te creëren. Het aardige aan deze Van Doornstoel is natuurlijk dat je dan tegelijk Van Doorn fellow bent op het NIAS en daar, diep in het duinbos, een paar maanden in alle rust kunt lezen en schrijven. Speciale dank aan Dindy van Maanen en Erwin Nolet voor het aanleveren van alle literatuur en aan Eline van der Ploeg voor haar hulp bij het maken van de plaatjes en het corrigeren van de tekst.

Toen ik in 1997 voor het eerst hoogleraar werd kreeg ik een telefoontje van Jacques van Doorn met een tamelijk omineuze felicitatie: 'Mark, er is nog één ding mooier dan hoogleraar worden, en dat is met emeritaat gaan'. Daarmee

reflecteerde Van Doorn natuurlijk op zijn eigen carrière – zijn vervroegde emeritaat kwam in zekere zin als een bevrijding en hij is daarna ongelofelijk productief geweest. Of dat ook voor mij op zal gaan weet ik natuurlijk pas over vele jaren. Op dit moment heb ik het zeer naar mijn zin op de USBO in Utrecht en een meer inspirerende omgeving kan ik mij niet voorstellen. Wat ik wel kan zeggen, is dat er één ding vast net zo mooi is als met emeritaat gaan en dat is Jacques van Doorn fellow worden op het NIAS.

Ik heb gezegd.

Literatuur

Aarts, Kees and Jacques Thomassen. 2008. Dutch Voters and the Changing Party Space 1989–2006, *Acta Politica* 43: 203-234.

Achterberg, P. 2006. *Considering Cultural Conflict: Class Politics and Cultural Politics in Western Societies*. Maastricht: Shaker Publishing.

Achterberg, P & D. Houtman. 2009. Ideologically 'Illogical'? Why Do the Lower-Educated Dutch Display so Little Value Coherence?, in: *Social Forces*, 87, 3: 1649-1670.

Bartolini, S. & P. Mair, 1990. *Identity, Competition and Electoral Availability*, Cambridge: Cambridge University Press.

Blokland, T.V. & G. van Eijk. 2010. Do People Who Like Diversity Practice Diversity in Neighbourhood Life? Neighbourhood Use and the Social Networks of 'Diversity Seekers' in a Mixed Neighbourhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 2: 313-332.

Boelhouwer, J. 2010. *Wellbeing in the Netherlands: The SCP life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Boelhouwer, J. 2011. Leefsituatie, geluk en kwaliteit van leven. In: R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.) *De sociale staat van Nederland 2011*, Den Haag: SCP: 307-331.

Bohemen, S. van, R. Kemmers & W. de Koster. 2012. Seculiere intolerantie: Morele progressiviteit en afwijzing van de islam in Nederland, *Sociologie* 8, 3: 199-218.

Bovenkerk, F. 1984. Haveman en Van Doorn over de ongeschoolde arbeider, *Sociodrome*, 1984/1:3-9.

Bovens, M. & A. Wille. 2011. *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam: Prometheus.

Bruggink, J.W. 2010. Ontwikkelingen in (gezonde) levensverwachting naar opleidingsniveau. *Bevolkingstrends*, 4e kwartaal 2009, Voorburg: CBS: 71-75

Bulk, L. van den. 2011. *Later kan ik altijd nog worden wat ik wil: Statusbeleving, eigenwaarde en toekomstbeeld van leerlingen in het voortgezet onderwijs*, dissertatie Utrecht.

Deegan Krause, K. 2007. New Dimensions of Political Cleavage. In Russell. J. Dalton & H-D Klingemann (eds.), *Oxford Handbook of Political Behaviour*, Oxford: Oxford University Press: 538-556.

Dekker, P. 2009. Verscheidenheid verkend, in: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns & E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*, Den Haag SCP: 115-134.

Dekker, P., T. van der Meer, P. Schijns, & E. Steenvoorden. 2009. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP.

Dekker, P. & T. van der Meer. 2009. Opleidingsverschillen verder onderzocht, in: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns & E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*, Den Haag SCP: 135-152.

Dekker, P. & Den Ridder, J. 2011. De publieke opinie. In: R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.) *De sociale staat van Nederland 2011*, Den Haag: SCP: 55-76.

Doorn, J.A.A. van. 1954. *De proletarische achterhoede: Een sociologische critiek*, Meppel: Boom.

Doorn, J.A.A. van. 1998. Een verdeeld Nederland in historisch perspectief. In: M. Bovens, H. Pellikaan & M. Trappenburg (red.), *Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek*, Amsterdam: Boom: 15-33.

Doorn, J.A.A. van. 2000. Sociale wetenschappen en de weerbarstige werkelijkheid. In: P. Lehning (red.), *De beleidsagenda 2000: Strijdpunten op het breukvlak van twee eeuwen*, Bussum: Coutinho: 24-41.

Eijk, G. van. 2010. *Unequal networks: Spatial segregation, relationships and inequality in the city*, dissertatie TU Delft.

Gesthuizen, M. 2008. Trends in de arbeidsmarktpositie van de lager opgeleiden, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 24: 36-50.

Gijsberts, M. & M. Lubbers. 2009. Wederzijdse beeldvorming. In: M. Gijsberts & J. Dagevos (red.) *Jaarrapport integratie 2009*, Den Haag: SCP: 254-290.

Goede, I. de. 2011. Opvattingen over immigratie. In: P. Dekker & J. den Ridder (red.), *Stemming onbestemd*, Den Haag: SCP: 136-155.

Graaf, R. de, Have M. ten & Dorsselaer, S. van. 2010. *De psychische gezondheid van de Nederlandse bevolking. NEMESIS-2: Opzet en eerste resultaten*. Utrecht: Trimbos-instituut.

Hart, J. de. 2005. *Landelijk verenigd: Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: SCP.

Hoff, S., A. Soede & M. Versantvoort. 2011. Inkomen en werk. In: R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.) *De sociale staat van Nederland 2011*, Den Haag: SCP: 125-155.

Houtman, D., P. Achterberg, & A. Derks. 2008. *Farewell to the Leftist Working Class*. New York: Transaction Publishers.

Houwelingen, P., J. de Hart & P. Dekker. 2011. Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.) *De sociale staat van Nederland 2011*, Den Haag: SCP: 185-207.

Houwen, K. van der. 2010. Lidmaatschappen en deelname aan verenigingen, in: *Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie*, Den Haag: CBS: 41-52.

Houwen, K. van der, R. Kloosterman en S. te Riele. 2010. Contacten tussen bevolkingsgroepen, in: *Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie*, Den Haag: CBS: 183-196.

Keman, H. & P. Pennings. 2011. Oude en nieuwe conflictdimensies: een vergelijkende analyse, in: R. Andeweg & J. Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht: Het functioneren van de Nederlandse democratie*, Leiden: Leiden University Press: 247-266.

Koster, W. de , P. Achterberg, D. Houtman en J. van der Waal. 2010. Van God los: Post-Christelijk cultureel conflict in Nederland, *Sociologie* 6, 3:27-49.

Kriesi, H, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschieer & T. Frey. 2008. *West European Politics in the Age of Globalisation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Latten, J. 2005. *Zwanger van segregatie: Een toekomst van sociale en ruimtelijke segregatie?* Oratie UvA. Amsterdam: Vossiuspers.

Lipset, S.M. & S. Rokkan. 1967. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an Introduction. In: Lipset, S.M. and S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.

Polder, J. & F. van der Lucht. 2011. Gezondheid, preventie en zorg. In: R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.) *De sociale staat van Nederland 2011*, Den Haag: SCP: 159-182.

Riele, S. te, R. Kloosterman en A. de Graaf. 2012. Ontwikkelingen in opleidingshomogamie, Den Haag: CBS 2012.

Schnabel, P. 2011. Voorwoord. In: R. van der Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (red.) *De sociale staat van Nederland 2011*, Den Haag: SCP: 9-10.

Stubager, R. 2010. The Development of the Educational Cleavage: Denmark as a Critical Case, *West European Politics*, 33,3: 505-533.

Tolsma, J. en M.H.J. Wolbers. 2010a. *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*, Den Haag: RMO.

Tolsma, J. en M.H.J. Wolbers. 2010b. Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn? De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland, *Tijdschrift voor Sociologie*, 31(3-4): 239-259.

Veen, R. van der. 2010. Relativering van rationaliteit: naar een reflexieve beleidsociologie. In: J. van Hoof, D. Houtman, P. Mascini, R. Moelker & S. Soeters (red.), *J.A.A. van Doorn en de Nederlandse sociologie*, Amsterdam: Pallas.

Voogd, J. de. 2011. *Bakfietsen en rolluiken: De electorale geografie van Nederland*, Utrecht: Bureau de Helling.

Vries, R. de. 2009. Opleiding en stedelijkheid 1998-2008, Den Haag CBS.

Waal, J. v.d., P. Achterberg, D. Houtman, W. de Koster & K. Manevska. 2010. 'Some are more equal than others': economic egalitarianism and welfare chauvinism in the Netherlands, *Journal of European Social Policy*, 20, 4: 350-363.

Waal, J. v.d., W. de Koster & P. Achterberg. 2011. Stedelijke context en steun voor de PVV: Interetnische nabijheid, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden, *Res Publica*, 53, 2: 189-210.

Zeldenrijk, D. 2010. Je voelt het gewoon: *Een onderzoek naar schoolkeuze en segregatie*, Den Haag: RMO.

Opleiding vormt in ons land een belangrijke maatschappelijke scheidslijn. De stuwende kracht hierachter is de enorme groei van het aantal hoger opgeleiden. Zij hebben vooral andere hoogopgeleiden als vrienden en partners. Hoger en lager opgeleiden leven in gescheiden werelden, verschillen sterk in welvaart en welbevinden, en verschillen van mening over nieuwe sociaal-culturele issues, zoals immigratie, integratie en Europeanisering. De tegenstelling is het sterkst onder onkerkelijken. Die sociaal-culturele scheidslijn is tegenwoordig ook zichtbaar in het politieke landschap, met sociaal-liberale, pro-Europese partijen als D66 en GroenLinks aan de ene, en Eurosceptische en nationalistische partijen, zoals de SP en PVV, aan de andere kant. Daarmee zijn de contouren zichtbaar van een maatschappelijk breukvlak tussen hoger en lager opgeleiden. Dit opleidingsbreukvlak is vooralsnog onuitgesproken, burgers organiseren zich niet expliciet naar opleidingsniveau, zoals ze dat wel doen naar religie, regio of etniciteit.

Prof.dr.mr. Mark Bovens is één van de meest vooraanstaande Nederlandse bestuurskundigen van dit moment. Hij is verbonden als hoogleraar Bestuurskunde en Directeur Onderzoek bij het Departement voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit Utrecht. Hij studeerde staats- en bestuursrecht, politicologie en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit Leiden en aan Columbia University Law School in New York. Hij is lid van de KNAW en voorzitter van de Sociaal-Maatschappelijke Raad van de KNAW.

Zijn status als wisselleerstoelhouder (februari-juli 2012) van de prof.dr.J.A.A. van Doorn leerstoel bij de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam en als Jacques van Doorn Fellow bij het NIAS, is toegekend op basis van een uitstekende publicatielijst, met meerdere gelauwerde publicaties, zijn voortreffelijke docentschap en grote bestuurlijke bekwaamheden. Als voormalig lid en voorzitter van de redactie van *Beleid en Maatschappij*, het tijdschrift dat mede door Jacques van Doorn vanuit Rotterdam is opgericht, trad hij in de voetsporen van Jacques van Doorn.

Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Burgemeester Oudlaan 50, 3062 PA Rotterdam
Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam

Tel. 010 - 408 2135
E-mail communicatie@fsw.eur.nl
Internet www.eur.nl/fsw/vandoornleerstoel

ISBN
978-90-7528-900-8